

PAPP ENDRE

Két korszak Hitelei nemzeti célokért

„Ha a költők élhetnek a vereségből, sőt művet is építhetnek belőle, egy nemzet is megteheti. A helyzetfelismeréshez azonban sokféle dolog kell. Nyitottság. Bizalom, erkölcsi előlegek. Hit. Hitel. [...] A hitel szó Széchenyi értelmezésében egy korszak elindító kulcsszava volt, [...] az erdélyi fiatalok 1935-ben indított folyóiratáról is ez a fogalom világitott, [...] nekünk az élet hitelét, a szavak hitelét, a szétszórtságban is összetartozó nép hitelét, a lángok, a romok, a vér mocsikai közé került ember hitelét is vissza kell szereznünk” – írta 1988-ban Csoóri Sándor a *Hitel* című kéthetilap beköszöntőjében. A történelemben egymástól fél évszázadnyi távolságban elhelyezkedő szellemi műhelyek kapcsolata a későbbi névválasztókban a fenti mondatok tanúsága szerint tudatosult. S ha most – a létező s jövőre már negyedszázados fennállását ünneplő – folyóirat és kolozsvári névrokona közötti gondolkodásbeli kapcsolatokról kell szólnom, bátran kijelenthetem, hogy a társítás lehetősége mindenféle kényszer vagy fondorlatos erőltetés nélkül lehetséges, mi több, evidens.

A Széchenyitől vett gondolati hagyomány kijelöl egy értelmiségi magatartásformát is. „A hitel tágas értelemben hinni és hihetni egymásnak”, visszhangozták az erdélyi lap fiatal szerkesztői a legnagyobb magyar gondolatát. A közösségre találás talán a legalapvetőbbnek mutakozó igény. A gondolkodó ember felelősségérzete és saját befogadó környezetének megelégedése, szellemi hazatalálásának együttes ambíciója és érzelmi vágya talál előképet a megfogalmazásban. Széchenyi István alakjától elválaszthatatlan a megfontoltan, lépésről lépésre való haladás kívánalma, a reformszemlélet képviselője, a radikális megoldások elutasítása. „Az önismeret és az önkritika indította belső reform”-ról írt az egyik szerkesztő, Venczel József 1936-ban. A nyolcvanas évek politikai-szellemi erjedéséből a rendszerváltozás előszobájába érkezett Magyarország első független fóruma is a fokozatosságot, a szerves, tudatos építkezést tűzte ki céljául, nem bízva akkor még a hirtelen változásban. Bár Csoóriék a reform szót kerülni igyekeztek, hiszen el kellett választaniuk magukat a megreformálhatatlannak bizonyult rendszer, a létező szocializmus önmegújítási, túlélési kísérleteitől, melyet akkoriban is reformnak kereszteltek el. Ők felülvizsgálatról, erkölcsi revízióról és visszaszerzésről beszéltek. Ahogyan a lap szellemi atyja írta: „Kiderült, hogy nincs reform a lelkek megújulása és az erkölcs megújulása nélkül.” Egy gyógyító folyamat elindítását szorgalmazta, mely visszavezet az emelkedettség jogának újbóli birtoklásához, mellyel az évszázados veszteségek nyereséggé változtathatók át.

A helyzetfelismerés közössége megdöbbenő a két korszak szerkesztői között. A kolozsvári *Hitel* is abból a – hadd nevezem így – önmentő akaratból fakad, mint későbbi szellemtársaiké. Az erdélyi ifjúság leszámolt a transzszilván eszmeiség illúziójának bizonyult bizonyságával az egyenrangú államalkotó közösségi lét, az erdélyiség tudatában együttműködni képes, sajátos kulturális arculatot hordozó interkulturális egység létezésének és felvirágoztatásának ábrándjával. A kisebbségi sorssal való szembenézés felrázó ereje ösztönözte a nem-

zedéki fellépést. Az én olvasatomban a harmincas évek erdélyi *Hitel*ének szemléleti alapvonalát az erdélyi gondolat, a sajátosság méltóságának afféle átértelmezését jelenti, mely a kor viszonyai között megvalósíthatatlannak bizonyult interkulturális harmóniával szemben a nemzeti jelleget helyezi előtérbe. A kisebbségi léthelyzet az etnikai összetartozás tudatának erősítésével a kulturális egység önmeghatározását, ápolását, illetve korszerűsítését emeli a cselekvés céljává. Egy felkiáltójel erejéig itt meg kell állnunk: a faji ideológiák terjedésének korában a nemzetet kulturális fogalomként használja az akkori fiatalság! Ma sem ismerünk ennél korszerűbb modellt. A regionalitás, a különösség tudata a nemzeti gondolattal áll immár párhuzamban, míg – dacára annak, ahogyan Kós Károlyék hitték – a történelmi tudatukban és magatartásbeli reflexeikben, lelkeségükben is egymásra utalt idegen nyelvű kultúrák szerves együttélése a román, illetve szász szándék visszafogottsága, sőt hiánya miatt inkább a kedvezőtlen kondíciókkal messzemenően számot vető, egymás mellett éléssé módosul. A veszélyeztetettség tudata az önnevelés és önszervezés eszközét választja, az önismeret Széchenyitől örökölt követelményét, az önvizsgálat Makkai Sándor által szorgalmazott elszántságát és a Németh Lászlótól kapott minőségelv középpontba emelését ötvözi cselekvési programmá. A menekülés helyett a helytállást választották.

A budapesti *Hitel* 1988-as megjelenéséig tartó, a megjelenés lehetőségéért protestáló több éves időszak a politikai-társadalmi változásokért munkálkodó magyar progresszió képviselői két – még közös célokért összefogni tudó – irányzatos csoportosulásba tömörültek. A demokratikus ellenzék, illetve a népi-nemzeti ellenállás értelmiségi csoportjai a kétheti lapban rövid időre még együtt jelentek meg. A közös meggyőződés a Kádár-rendszer menthetetlen csődjéről, az eluralkodó politikai-gazdasági-társadalmi válság kezeléséről, a demokratikus átalakulás szükségességéről, az ország szekere európai útra való irányításának vitathatatlanágáról vallott egybehangzó nézetek megfelelő alapja volt a közös kiállásnak. A veszélyérzet, a változtatás elkerülhetetlenségének bizonyossága tehát az a helyzettudat, amely világra segíti a lapot. Természetesen – mint az köztudott – a politikai, világnézeti különbségek szétvetik az ideiglenes egységet, s a *Hitel* a továbbiakban a nemzeti gondolat folyóiratává vált.

A nemzeti jelleg kidomborodása szemeim előtt mindkét változat esetén nem kis mértékben a kényszer következményeként jelenik meg. Erdélyben a kisebbségi léthelyzet, a deformálódott társadalmi struktúra következménye. Albrecht Dezső, a kolozsvári lap második korszakának meghatározó alakja pontosan látta, hogy az erdélyi önállóság kérdése – persze már régen nem politikai síkon – „csupán” az általános művelődés horizontján sem életképes felvetés abban az értelemben, mely tradicionális megfogalmazással a kényes egyensúly fenntartását kívánta a három nemzet és négy vallás között. A magukra maradottság érzése benyomásom szerint általános közérzetté vált. Ahogyan Albrecht írta: „A magyarnak csak egy rokona van: Európa, s ez a rokon sem akar tudni rólunk. [...] Bennünk Európa túléli saját magát” – állapítja meg szomorúan. A nemzeti öncélúság végletekbe fordulásának, esetleges önpusztító örvényének ellensúlya a nemzeti eszme szárba szökkenése óta nálunk, magyaroknál egy nagyobb kulturális tömbhöz, az „európaiság” megnevezéssel lefedett szemlélethez és kulturális mintához való ragaszkodás, amely a nemzetek fölötti magasztos eszmények hirdetését és megőrzését nélkülözhetetlennek tartja az etnikai összetartozás tudatának fenntartásához. Ez az eszményítés a keresztény alapokon álló emberi üdvtörténetben való bizalomban, a sok tekintetben hasonló vonásokat mutató, részterületeiben közös kultúra fundamentumán álló nemzetek közötti együttműködésben, a kölcsönös belátásban, a humán-

ban, a toleranciában, a polgárosodásban, a harmóniába illeszthető sajátos jelleg és a közös vonások idealizálásban ragadható meg. A kisebbségi sors magától értetődően fordult mindig is általános emberjogi és műveltségbeli ideálok irányába, hogy magasabb tekintéllyel igazolja önvédelmi törekvéseinek jogosságát. A Trianon utáni helyzet katasztrofális következménye az a jóvátehetetlen csonkulás, mely a történelmileg nagy hagyományú, önálló államiságot elérő, teljes, sokszínűen árnyalt, párját ritkító kulturális sokszínűséget magából kigyöngyöző társadalmi rétegződésnek a fennmaradását veszélyeztette. Venczel József bemutatásában az erdélyi magyar társadalom a „nép” és az „intelligencia” párosára egyszerűsödött. (Előbbi kategórián a földművelőket, az iparosokat, a kereskedőket, a munkásokat értve, utóbbin a deklasszálódott arisztokráciát, a hivatali tisztviselő réteget, a szabadfoglalkozásúakat, a tanárokat, a papokat.) A gond nemcsak a korábbi struktúra vészjósló felbomlásában ragadható meg, hanem a két szociológiailag különválasztott csoport közötti kapcsolatok elégtelen voltában is. Az erdélyi magyarság megmaradásának zálogaként felismert saját kulturális egység és gazdaságpolitika feltétele éppen egy teljes társadalmi szerkezet megléte s együttműködési képessége kellett, hogy legyen. A kolozsvári *Hitel* alapító fiatalok alapvető problémája éppen a műveltség alacsony színvonala és a „népvezető értelmiség” hiánya volt.

A budapesti *Hitel* önmeghatározásában is alapvető fontosságú a társadalmi bázis és az értelmiségi cselekvés összehangolhatóságának kérdése. Csoóri Sándor már a kezdetektől hangsúlyozta, hogy lapjuk rossz történelmi pillanatban jelent meg. Úgy látta, hogy amíg a két háború közti „haladó” magyar irodalom a megújulás reményében még több társadalmi osztályhoz is fordulhatott „hitért és erősítésért”, addig a Kádár-rendszer kényszerű örököséként az efféle viszonyulásokért már hiába keresne hátországot. (Csoórinak nyilvánvalóan igaza van, mikor a hazai népi írómozgalomra gondol, ám ha a fentiek fényében az erdélyi állapotokat vesszük figyelembe, már árnyaltabb a kép.) Jól beazonosítható általános társadalmi csoportokhoz nem köthető a lap szellemi bázisát adó, szellemi-erkölcsi megújulást szorgalmazó értelmiségi tömörülés – bár származására nézve megállapítható, hogy zömük népi-lebejus eredetű alkotókból és szellemi emberekből állt, ám népképviselési szerepet a szó eredeti értelmében már csak azért sem játszhattak, mert a nép mibenlétének fogalmi kategóriája is erősen értelmezésre szorult. Azt is jelenti ez egyben, hogy a posztmodern világban a kulturális definiálhatóság vagy eredeztetés céljából már nehezen használhatók a korábbi sémák. Érdemes ebben az összefüggésben néhány gondolat erejéig Tőkéczi Lászlóra hallgatni, aki a *Hitel* tízéves történetét éppen a „felülről”, az értelmiség oldaláról kezdeményezte, a nemzeti közösség eszményében megfogalmazott történelmi súlyú átmenetelből való részesedéssel jellemzi. Mint írja, kiderült, hogy nem az újra „önszerveződő” nép fogja diktálni az eseményeket, hanem a nagyhatalmi viszonyok alakulása. A hirtelen felgyorsult politikai változások, melyek a rendszerváltozáshoz vezettek, gyorsan nyilvánvalóvá tették, hogy nincs idő a társadalmi megérésre, az erkölcsi megújulásra. A lassú, tégláról téglára történő építkezés elképzelését elsodorták az események. Így hiába jött létre „a népnemzeti politika kulturális-művelődési hátországát magára vállalni akaró *Hitel*”, ha a politikai érdekérvényesítés és szükségszerű cselekvés, a jelentős és karakteres társadalmi bázis hiánya, illetve a szellemi élet feltételeinek és jellegének megváltozása lehetetlenné tették a magyarság egészére kiterjeszhető, átfogó szellemi-erkölcsi nevelés magasatos ideáját kergető magatartás fenntarthatóságát. A választott megoldás a lap újraszervezése, átstrukturálása lett. A napi politikától való elhúzóadás, a havi megjelenés választása abban a reményben, hogy a lassú építke-

zésnek, az irodalmi értékteremtésnek nagyobb az össznemzeti távlata és jelentősége, mi több, a megtartó képessége. Ez a horizontváltás szinte törvényszerűnek is tartható, látva és érezve a kulturális globalizáció minden nyűgét és terhét, ekképpen a sematizálást, a homogenizálást, a teljes értékrelativizálást, a szellemi sivárosodást, a sokszólamúság helyetti monoton egyhangúságot.

A hasonlóság mellett a különbség is megragadható hát a két időszak inspirálta értelmiségi szerepfelfogás között. A célok azonossága, a nemzet lelki-szellemi felemelése, majd az erre épülő cselekvési programok kidolgozása eltérő idealizálásokat kívántak maguknak az adott történelmi szituációkban. A harmincasok évek fiatal erdélyi magyar szellemi elitje számára a népszolgálat, az integráció, a felülről lefelé építkezés mutatkozott a helyes választásnak. A közösség kulturális megmaradásának követelménye az erre képes társadalmi alapzat kialakítását és megszilárdítását kívánta. Érthető hát, hogy a szociológia, a szociográfia, a statisztika, a jog- és gazdaságtudomány, a történelemtudomány jut vezető feladathoz a *Hitel* második korszakában. Világos az elgondolás: a szükséges szociális reformokat a tudás és műveltség széles néprétegekhez eljutó terjesztésével lehet elérni. S ami vágyként van jelen a fél évszázaddal később lehetőségeivel számot vető költő számára, az még természetesen mutatkozik az erdélyiek számára. A lelki emelkedettség az az irigylésre méltó többlet, amely Albrecht Dezső tollát vezeti az *Építő Erdély* című esszéjében, amikor azt írja: „a saját nemzeti hagyományon nyugvó, de adott viszonyaihoz képest önállóan fejleszthető szellemi és erkölcsi élet” kialakítása az álmuk. A társadalmi integráció nélkülözhetetlen feltétele is ez: „Igazi találkozásunkat az új, most születő magyar kultúra készíti elő, és igazi közösségünk akkor lesz velük, ha az egységes, alkotó, magyar nemzeti lélek megszületik.” A nemzet napi praktikumon túlmutató egységének óhaja bátran kimondható. A kijelentés elhivatottsága nem ütközik társadalmi vagy szellemi skrupulusokba. „Az újból pozitív tartalommal telített magyar lelkiség megteremtése az erdélyi magyarság feladata”, írja. Az erdélyi magyarság kulturális misszióját – Tamási Áron gondolatával vitázva – a nemzet fogalomkörén belül definiálja: „Lehetséges, sőt valószínű, hogy a magyar műveltség új formáit Magyarországon fogják kialakítani, de az anyagot hozzá, a lelket mi szállítjuk.”

A nyolcvanas évek magyarországi írástudóinak nem kevésbé bonyolult összefüggésekkel kellett szembenézniük. A magyarság általános morális és tudati állapota, a saját érdek- és értékfelismerés képességének szinte teljes elvesztése, a múltfelejtés, a történelem hamisítása s a róla való ismeretek aggasztó hiánya, az egyéni boldogulásnak a közösségi vonatkozásokkal szembeni keresése, a tudatosan manipulált nemzeti-hazafias érzés újbóli felélesztésének szükségessége először is egy megvalósítható és a társadalommal is elfogadtatható szerep megtalálását igényelte. „A nemzet idestova fél évszázada megint nem tud közel férközni saját igazságaihoz”, írta Csoóri Sándor *A visszaszerzés reménye* című esszéjében. Jól látta, hogy egyszerre kellett felismerni az igazságot, annak hagyományvonalát feltárni, és erőfeszítéseket tenni megvalósításáért. Különösen nehéz úgy a progressziót képviselni, ha párhuzamosan az emberek elveszett emlékezőképességét is fel kell támasztani. A jövőre irányultság állandó gátja a múlt elhazudottsága és elhallgatottsága. A nemzeti eszmerendszer egyik legfontosabb sajátossága, szerves folytonossága sérül ekképpen. Hagyományos értékeket feléleszteni nem jár minden gond nélkül, ha a felmutatni kívánt minőség nem evidens már a közösség számára. A közvetlenül múlt, a saját kor megítélése sem volt konszenzusos, hiszen míg a nemzetiek a maguk mögött hagyott évtizedek tudati rombolását és a nemzeteszmére nehezedő súlyos

örökségét hangsúlyozták, addig a baloldali haladáselvűek és liberálisok a megkezdett modernizációs folyamat immár megváltozott rendszerben való folytathatóságát látták.

Az ellenzéki egység felbomlása egyrészt természetes folyamat, másrésztől rávilágít a stratégiai tervezés nemzeti szinten tételezhető egységének a lehetetlenségére. A magyar társadalom egyes csoportjainak, illetve érdekközösségeinek értéktudata és életprogramjának alakítása oly mértékben összeilleszthetetlennek bizonyult, hogy immár a nemzetfogalom érvénytelenítéséhez, anakronisztikussá nyilvánításához vezetett liberális értelmiségi körökben. S ha tekintetünket Európára vetjük, ott is azt láthatjuk, hogy míg egyrésztől reménytelenül keresik a kulturális különbségeket áthidaló egységes jogfelfogás, a közös gazdaságpolitika lehetőségét, addig szellemi műhelyek elgondolásaiban minden szuverenitás forrását a független entitásként tételezett egyes polgár jelenti. A nemzetállamok köztes politikai szintje, a kulturális sajátosság feleslegesnek, sőt a kiélezett világvárosban hátráltatónak mutatkozik. Hazánk mintha élen járna ebben a törekvésben. A nemzeti irányultság immár nem több, mint egy választható kulturális alternatíva, melynek presztízse alacsonyan van. A köztudatban meggyökeresedett az a tévképzet, hogy a közösségi kötődések, a közös boldogulásért vállalt kötelezettségek és önkorlátozások fenyegetik a személyes szabadságot. Az irodalomtudományban már az a szélsőséges elv is elfogadatik, hogy a nemzeti lét magától értetődő kelléke, az irodalmi nyelv szentterdjé is béklyókba köti az alkotó embert. Nem csoda hát, ha ma Magyarországon, de lehet, hogy az erdélyi magyarság körében is terjedően szokássá vált a csoportidentitást az egyéni érdeklődés, illetve szórakozás illetékességi körén belül megélni és tiszteletben tartani. A közös kulturális megelőzöttség tudata kiveszni látszik, s nem népszerű az individuális cselekvés öncélján túlmutató értelmének a nemzeti hagyománytör-ténés vonulatában való felfogása sem.

Mi hát az értelmiségi cselekvés távlata?

Jelenünk *Hitele* értékörzést végez. Konzervatív művelődéscselekvést kell vallania korának süllyedő kulturális szintjével szembeállítva. Védenie kell azokat a hagyományos magatartásformákat és minőségeselemet, melyek a teljes és igényes emberi létezés formáiként szilárdultak meg a történelemben. Hazafiasság, kooperáció, a valós tekintélyek tisztelete, szolidaritás, méltóság, sorsvállalás és bátor kritika – ekképp illeszthetők láncba a követendő példákat hordozó fogalmak. Sajátos a helyzet – korunk tükré –, melyben a múlt felé fordulás egyben a megújulás lehetőségét is hordozza. A felejtés divatjával dacolva emlékeztetni kell. Ez most a feladat. Ez is lehet nemzetstratégia. A múlt tárháza tele van előremutató példákkal. Így szellemtársunk, az első *Hitel*-periodika is minta lehet a számunkra. Idézzük fel Vita Sándor gondolatát: „Mi az erdélyi magyarság megtartását a saját belső erejétől reméltük.” Tegyük a szívünkre a kezünket! Kitől várhatnánk ma, hogy önzetlenül mellénk áll, és segít nekünk? S mennyire tiszteletreméltó, hogy a *Hitel* szellemi köre 1940. szeptember 9-én memorandumot írt Teleki Pál miniszterelnöknek, melyben az erdélyi magyar társadalom sajátos szerveződési formáinak, hagyományának megőrzését követelik az újraegységesülő Magyarországon. Kiállásuk kifejezi azt a felbecsülhetetlen értékű tudást, amely tisztában van vele, hogy a nemzet politikai, felekezeti és nemzedéki harcok fölél magasodó eszmény. Közös részesedés és közös formálás együttese. Sajátosságunk hordozója.

PAPP ENDRE (1967) irodalomkritikus. A *Hitel* felelős szerkesztője.